

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **"КОРЕКЦІЯ ПОРУШЕНЬ СЛОВЕСНО-ЛОГІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТПМ"**

Виконала студентка 2 курсу, групи KorLb1–M17
спеціальності 016 Спеціальна освіта
"Логопедія. Спеціальна психологія"
Павлюк Анастасія Михайлівна

Керівник:

Гаврилов О.В., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри логопедії та спеціальних методик

Рецензент:

Вержиковська О.М., кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

м. Кам'янець-Подільський – 2018р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	6
1.1 «Пам'ять» – як предмет наукового пізнання	6
1.2 Особливості розвитку пам'яті у дітей дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком та порушеннями мовлення	15
1.3 Особливості розвитку пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.....	25
РОЗДІЛ 2. ВИВЧЕННЯ СЛОВЕСНО-ЛОГІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	30
2.1 Методики дослідження пам'яті у дітей дошкільного віку	30
2.2 Аналіз матеріалів дослідження.....	39
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ СЛОВЕСНО-ЛОГІЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	47
3.1 Організація навчально-корекційної роботи	47
3.2 Методика формування словесно-логічної пам'яті у дошкільників з ТПМ	51
3.3 Результати формувального експерименту.....	65
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми. Головним завданням дошкільних освітніх установ є забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості дитини. Пізнавальні процеси є складовою частиною будь-якої людської діяльності, взаємодіючи між собою вони утворюють цілу систему. Тому психічний процес пам'яті є невід'ємним компонентом будь-якої форми творчої діяльності людини, її поведінки в цілому. Повною мірою це стосується навчання й виховання дітей з порушеннями мовлення (О. Белова, Н. Гаврилова, С. Конопляста, Т. Сак, Н. Пахомова, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.). Недостатній розвиток процесу пам'яті є причиною труднощів у дошкільників при опануванні знаннями, вміннями та навичками.

Проблему пам'яті вивчали в межах загально-теоретичних психологічних (П. Блонський, Л. Вигоцький, В. Зінченко, А. Леонтев та ін), педагогічних (С. Бочарова, П. Зінченко, А. Смирнов та ін.), та фізіологічних (О. Лурія, І. Павлов, І. Сеченов, О. Хомська та ін.) підходів; у дітей з типовим психофізичним розвитком (Г. Абрамова, Д. Ельконін, М. Заброцький, В. Мухіна, Л. Терлецька та ін.) та в межах вивчення психічних процесів у дітей з порушеннями мовлення (Л. Андрусишина, Н. Гаврилова, С. Конопляста, Т. Сак, В. Тарасун, М. Шеремет та ін.).

Окреслені проблеми обумовлюють актуальність здійснення дослідження на тему **"Корекція порушень словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з ТПМ"**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, та експериментально дослідити словесно-логічну пам'ять у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз наукових джерел з зазначеної проблеми, та визначити особливості розвитку словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

2. Визначити методи діагностики та експериментально дослідити особливості розвитку словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

3. Визначити методи формування словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. Експериментально перевірити ефективність проведеної навчально-корекційної роботи.

Об'єкт дослідження – процес формування словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Предмет дослідження – особливості словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

Методи дослідження: – *теоретичні:* вивчення та порівняльний аналіз вітчизняних та зарубіжних джерел з проблеми дослідження для визначення теоретичних засад і основних підходів щодо розуміння сутності пам'яті, її діагностики та корекції;

– *емпіричні:* дослідження словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку: методика "Відтвори пари слів", методика "Відтворення тексту"; констатувальний та формувальний експеримент;

– *методи математичної статистики:* кількісний та якісний аналіз одержаних під час експерименту емпіричних даних; χ^2 критерій Пірсона.

Теоретичне значення. Розширено поняття "пам'яті", охарактеризовано її розвиток у дітей дошкільного віку з типовим психофізичним розвитком та з порушеннями мовлення, подано порівняльний аналіз розвитку словесно-логічної пам'яті у дошкільників з типовим розвитком та ТПМ.

Практичне значення результатів дослідження – полягає в апробації психологічного інструментарію діагностики особливостей розвитку словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку. Описана навчально-корекційна методика може бути використана у роботі логопеда, психолога, вихователя логопедичної групи та груп з інклюзивної форми навчання.

Наукові результати дослідження були здійснені на базі Мураванокуроливецького дошкільного навчального заклад № 1 «Дзвіночок»,

селище міського типу Муровані Курилівці, Мурованокуриловецького району, Вінницької області.

Апробація матеріалів дослідження була висвітлена у наукових публікаціях: "Науково-теоретичні погляди становлення поняття "пам'ять"", "Теоретичний аналіз досліджень процесу пам'яті у дітей з порушеннями мовлення", "Формування словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення".

Структура наукової роботи. Наукова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (76 найменувань), додатків (5 сторінок). У роботі вміщено 16 таблиць, 8 графіків. Загальний обсяг наукової роботи – 91 сторінка, з них 80 сторінок – основного тексту.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Аналіз та узагальнення спеціальної літератури доводить, що пам'ять – лежить в основі психічної діяльності особистості, вона взаємопов'язана з пізнавальною та емоційно-вольовою сферами. Визначено різні види пам'яті за відповідними признаками: за провідним аналізатором (зорова, слухова, смакова, нюхова, дотикова); за предметом, матеріалом діяльності (словесно-логічна, емоційна, рухова, образна); за тривалістю перебігу процесу (короткочасна, довготривала, оперативна); за формою психічної активності (мимовільна, довільна); основу видової класифікації пам'яті покладено три основні критерії: об'єкт запам'ятовування, міра вольової регуляції, тривалість збереження; виділено індивідуальні особливості (швидкість, точність, міцність, готовність до відтворення).

2. Визначено, що у пам'ять у дітей дошкільного віку формується під впливом оточуючої їх інформації, одночасно з іншими психічними процесами; ґрунтується, на основі мимовільного запам'ятовування; образна та словесна пам'ять розвиваються не однаково, на різних ступенях дошкільного віку.

Встановлено, що у дітей дошкільного віку з порушеннями мовлення на відмінно від їх однолітків без мовленнєвих патологій спостерігається низька продуктивність запам'ятовування, що впливає на пізнавальну активність, зниження обсягу слухо-мовленнєвої пам'яті, опосередкованого смислового запам'ятовування, вербальної пам'яті, натомість об'єм зорової пам'яті не змінний.

Доведено, що у дітей з тяжкими порушеннями мовлення рівень слухової пам'яті безпосередньо пов'язаний із мовленнєвим розвитком: чим

тяжче порушення мовлення, тим більш несформованою є слухова пам'ять; встановлено, що у переважної більшості у дітей з тяжкими порушеннями мовлення зорова пам'ять перебуває в межах типового розвитку; також доведено недостатню сформованість сенсомоторної сторони мовлення та міцності запам'ятовування слух-мовленнєвих стимулів.

Визначені порушення виражені при запам'ятовуванні і відтворенні вербальної інформації. Пам'ять у дітей з ТПМ має низький обсяг запам'ятовування, заниженість точності відтворення слів-подразників, слабкість утримання мовленнєвих сигналів, труднощі при переказі текстів; мнестична діяльність пов'язана з мовленням, а тому і спостерігаються специфічні розлади пам'яті.

3. Визначено методики, для вивчення словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку як з типовим психофізичним розвитком так і у дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Для дослідження даного типу пам'яті було обрано дві методики: «Відтворення пари слів» (С. Бутаріна) та текстове відтворення.

Розкрито, що діти з тяжкими порушеннями мовлення (ЗНМ III рівня.) мають більш низький обсяг словесно-логічної пам'яті, ніж їх однолітки з типовим мовленнєвим розвитком. У дошкільників з тяжкими порушеннями мовлення при вивченні короткочасної і довготривалої словесно-логічної пам'яті спостерігалися специфічні помилки: привнесення власних стимулів, заміни слів і елементів сюжету. Запам'ятовування характеризується більш низькою точністю, що виявлялось при відтворенні словесних подразників.

Підтверджено методами математичної статистики – чим складніше порушення мовлення, тим більша вірогідність порушень словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення.

4. Обґрунтовано етапи та зміст навчально-корекційної роботи; сформовані психолого-педагогічні принципи, завдання, цілі, шляхи їх виконання, розроблені форми, поетапність та зміст формульованого

експерименту; визначено методи та прийоми щодо формування словесно-логічної пам'яті у дошкільників з ТПМ.

Контрольний етап дослідження засвідчив помітні зміни у дітей експериментальної групи. Вплив навчально-корекційної роботи ефективно посприяв формуванню короткочасної та довготривалої словесно-логічної пам'яті у середньому у 70% дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення; встановлено, що залишились діти (6,7%) з низьким рівнем, які відвідували навчально-корекційні заняття не систематично.

Показники рівня короткочасної словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення після використання методики "Відтвори пари слів" показали, що низький зменшився на 20% (було 26,7% стало 6,7%), середній (було 60% стало 73,3%) збільшився на 13,3%, а високий (було 25,6%, стало 27,8%) на 6,7%.

Перевірка довготривалої словесно-логічної пам'яті, доводила, що низький зменшився на 20% (було 40% стало 20%), середній (було 60% стало 66,7%) збільшився на 6,7%, а високий (було 0%, стало 13,3%) на 13,3%.

Матеріали дослідження рівня короткочасної словесно-логічної пам'яті у дітей дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення після використання методики "Відтвори текст" показали, що низький зменшився на 20% (було 6,6% стало 26,7%), середній (було 66,7% стало 66,7%) не змінився, а високий збільшився на 20% (було 6,6%, стало 26,6%).

Результати довготривалої словесно-логічної пам'яті, доводили, що низький зменшився на 20% (було 6,7% стало 26,7%), середній (було 73,3% стало 66,7%) зменшився на 6,6%, а високий збільшився на 19,9%. (було 6,7%, стало 26,6%)

Встановлено, діти дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення, які з тих чи інших причин не відвідували навчально-корекційні заняття залишались на низькому рівні, тому про їх можливості або недорозвиток ми не можемо стверджувати. На нашу думку, роботу з формування словесно-логічної пам'яті у дітей з ТПМ потрібно здійснювати

комплексно залучаючи до навчально-корекційного процесу як педагогічних працівників так і батьків. Сумісна співпраця допоможе дитині з тяжкими порушеннями мовлення краще засвоювати навчальний матеріал на заняттях у дошкільному закладі.

5. Проведене дослідження не вичерпує усіх питань окресленої проблеми. Перспективою для подальшого вивчення словесно-логічної пам'яті у дітей з ТПМ є урахування мовленнєвого дизонтогенезу (у дітей з дизартрією, ринолалією, алалією та ін.).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аткинсон Р. Человеческая память и процесс обучения. Москва, 1980. 68с.
2. Барташнікова І., Барташніков О. Розвиток наочно-образного та логічного мислення дітей. Тернопіль, 1998. 79с.
3. Барташнікова І., Барташніков О. Розвиток сенсорних здібностей і пам'яті. Тернопіль, 1998. 70с.
4. Барташнікова І., Барташніков О. Розвиток уваги та навиків навчальної діяльності. Тернопіль, 1998. 46с.
5. Белова-Давид Р.А. Клинические особенности детей до школьного возраста с недоразвитием речи. *Нарушение речи у дошкольников.* Москва, 1992. С.82-129.
6. Бериташвили И. Пам'ять позвоночных животных, её характеристика и происхождение. Москва, 1974. С. 146-18
7. Белова О. Б. Особливості розвитку уваги та пам'яті у дітей молодшого шкільного віку з нормальним та порушеним мовленням. *Проблеми суч. псих:* Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Кам'янець-Подільський. 2011. – Вип. 11 С.82 – 84.
8. Блонский П. П. Память и мышление: научное издание. Санкт-Петербург, 2001. 287 с.
9. Варій М. Й. Загальна психологія: навч. посіб. 2-ге вид. Київ, 2007. 968 с.
10. Винославська О.В., Бреусенко-Кузнецов О.А., Зливков В.Л., Апішева А.Ш., Васильєва О.С. Психологія: навч. пос. Київ, 2005. 351с.
11. Власенко И. Т. Особенности словесного мышления взрослых и детей с нарушениями речи. Москва, 1990. 184 с.

12. Волков Б.С., Волкова Н. В. Детская психология: Логические схемы. Москва, 2002. 256с.
13. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва, 1997. 536с.
14. Гаврилова Н. С. Психологічна характеристика дітей з загальним недорозвитком мовлення з порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу. *Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна*, 2008. Вип. X. С. 45–47
15. Гаврилова Н. С. Психологічна характеристика дітей з загальним недорозвитком мовлення з порушенням пізнавальної сфери кінетичного типу. *зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер. соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський*, 2008. Вип. X. С. 35–38.
16. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: монографія. Кам'янець-Подільський, 2011. 200 с.
17. Галанов А.С. Психическое и физическое развитие ребенка от 3 до 5 лет: *Пособие для работников дошкольных образовательных учреждений и родителей*. 3-е изд. Москва, 2006. 96 с.
18. Гуменна, Г.С. Розвиток мнестичних процесів у дітей, які страждають моторної алалією. *Мовні розлади у дітей та методи їх усунення: в сб. науч. тр.* Москва, 1978. С. 67–72.
19. Давидова О. Вплив психофізичних відхилень на стан мовленнєвого розвитку дитини. *Дефектологія*. 2007. №11. С. 49–51.
20. Даниленкова, О.Р. Розвиток навмисного запам'ятовування у дітей з нерізко вираженим загальним недорозвиненням мовлення. *Дефектологія*. 2000. № 6. С. 50 –64.
21. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ, 2007. 392 с.
22. Елькін Д.Г. Психологія і педагогіка пам'яті: навч. посіб. Москва, 1981.
23. Єніна Л. Гімнастика розуму. *Палітра педагога*. 2002. №4. С.24–25

24. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. Москва, 1990. 251 с.
25. Заика Е. В. Исследование продуктивных функций памяти в восприятии *Вестник Харьковского университета. Психология деятельности и познавательных процессов.* № 253. Харьков, 1984. С. 32–38.
26. Заїка, Є.В. Про організацію ігрових занять для розвитку мислення, уваги і пам'яті школярів. *Питання психології.* 1995. № 1. С. 23 –27.
27. Зинченко П.И. Непроизвольное запоминание. Москва, 1981. 186с.
28. Истомина З. М. Развитие произвольной памяти у детей в дошкольном возрасте. *Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста.* Москва. 1948. С. 75–90.
29. Капунова, Т.М. Психологічний аналіз смислових зв'язків при запам'ятовуванні у дітей дошкільного віку: автореф. Москва, 1986. 24с.
30. Клацки Р. Память человека: структура и процессы. Москва, 1978.
31. Конопляста С. Ю., Сак Т. В. Логопсихологія: навч. посіб. Київ, 2010. 293 с.
32. Корниенко Н. А. «Возрастная и педагогическая психология». Москва, 1955. 280 с.
33. Коробко С. Особливості розвитку пам'яті учнів. Початкова школа. 1999. №2. С.12-15.
34. Коробко С.Л., Коробко О.І. Робота психолога з молодшими школярами: методичний посібник. 2-е вид. Київ. 2008. 137с.
35. Кочерга О. Психофізіологія дітей 4-5 років. Київ, 2007. 186с.
36. Котова А. Как сохранить и улучшить память. Практические рекомендации и упражнения. Москва, 2000. 320с.
37. Крылова А.А. Психология. Москва, 2000. 210с.
38. Леонтьев, О.М. Развитие высших форм запоминания. *Хрестоматія по загальній психології: психологія пам'яті.* Москва. 1979. С. 166-182.
39. Лурия А.Р. Маленькая книжка о большой памяти. Ммосква, 1968.

- 40.Лурия А.Р. Роль речи в регуляции нормального и аномального поведения. *Проблемы высшей нервной деятельности нормального и аномального ребёнка*: Т.2. Москва, 1958. С.5–42.
41. Люблінська Г.О. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ, 1974. 210с.
- 42.М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посіб. 3-тє вид., Київ, 2004. 487 с.
- 43.Максименко С.Д. Загальна психологія. Вінниця, 2014, 704 с.
- 44.Максименко С., Максименко К., Главник О. Готовність дитини до навчання. Київ, 2003. 112 с.
- 45.Макарова, И. В. Психология : конспект лекцій. 2–е изд., доп. Москва, 2010. 237 с.
- 46.Мастюкова, О.М Про розладах пам'яті у дітей з недорозвиненням мовлення. *дефектологія*. 1972. № 5. С. 12-18.
- 47.Мацко Л.А., Прищак М.Д Основи психології та педагогіки: Навч.посібник. Вінниця, 2009. 158с.
- 48.Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ, 2008. 288 с.
- 49.Палій А. А. Методи діагностики психічного розвитку дітей : навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2013. 430 с.
- 50.Панько Е.А. Психическое развитие детей в норме и патологии: психологическая диагностика, профилактика и коррекция. Я.Л. Коломинский, Е.А. Панько, С.А. Игумнов. Санкт-Петербург, 2004. 480 с.
- 51.Пахомова Н. Г. Нейропсихолінгвістика: навч. посіб. для студ. спец. 7.01010501, 8.01010501 – «Корекційна освіта». Полтава, 2013. 268 с.
- 52.Поліщук С. В. Мовні порушення. Причини їх виникнення: вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Корекц. педагогіка і психологія. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 3. С. 148–154.
- 53.Потапова Т. Ігри-криптограми. Палітра педагога.Київ. 2002. №3. С.20-

54. Психодіагностика. упоряд: Л. Терлецька, О. Главник. Київ, 2002. 112с.
55. Репкин В.В., Ячина А.С. Произвольное запоминание, как необходимое условие самостоятельного усвоения учебного материала. Харьков, 1985. 98с.
56. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Москва, 1946. 196с.
57. Семенова К. А. Клиника и реабилитационная терапия детских церебральных параличей. Москва. 1972. 280с.
58. Сергеевкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Загальна психологія: навч. посіб. Київ, 2012. 296 с.
59. Середіна Н., Шкуренко Д. Основы медицинской психологии: общая, клиническая, патопсихология. серия «Учебники, учебные пособия. Ростов в/Д:»Феникс», 2003. 50с.
60. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., З. В. Огороднійчук. Загальна психологія : підручник. Київ, 2005. 464 с.
61. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: навч посіб. 4-те вид. Київ, 2014. 112 с.
62. Смирнова А.А. Вікові та індивідуальні відмінності пам'яті. Москва, 1967. 302 с.
63. Тарасун В. В. Логодидактика: навчальний посібник. Київ, 2004. 348 с.
64. Тарасун В. В., Гаврилова Н.С. Особливості навчання математики молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку: навч. пос. Кам'янець-Подільський, 2007. 268 с
65. Терлецька Л.Г. Психодіагностика розвитку від року до десяти. Тернопіль, 2008. 192 с.
66. Трофімов Ю. Л., Рибалка В. В., Гончарук П. А. Психологія: підручник 5-те вид., стереотип. – Київ, 2005. 560с.
67. Трошин О. В., Жулина Е. В. Логопсихология: учеб. Пособие. Москва, 2005. 256 с.
68. Урунтаева Г.А. Дошкільна психологія: Учеб. посібник для уч-ся СПУЗ. Москва, 1996. 336 с.

69. Фігерето, Е.Л. Психолого-педагогічна характеристика дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення: автореф. дис. канд. пед. наук: Київ, 1989. 17 с.
70. Філімонов В. І. Фізіологія людини: підручник 3-тє вид., випр. Київ, 2015. – 488 с.
71. Хомская Е. Д. Нейропсихология. 4-е изд. Санкт-Петербург, 2005. 496с.
72. Цветкова Л.С. Мозг и интеллект: Нарушение и восстановление интеллектуальной деятельности. Москва, 1995. 304 с.
73. Чистоградова И.А. Особенности психического развития детей с врожденной челюстно-лицевой патологией. Мат. научно-практ. семинара «Врожденная и наследственная патология головы, лица и шеи у детей: актуальные вопросы комплексного лечения», Москва. 2002. С. 287–288.
74. Урунтаева Г.А. Дошкільна психологія: Учеб. посібник для уч-ся СПУЗ. Москва, 1996. 336 с.
75. Явоненко М. Розвиток уяви та літературних здібностей молодших школярів. Початкова школа. Київ. 2003. №3. С.16–17.
76. Яценко Т.В. Діагностика психічного розвитку дітей дошкільного віку: методичний посібник. Київ, 2008, 84с.